

OVLÁDNUTÍ BEZPEČNOSTNÍCH SLOŽEK MINISTERSTVA VNITRA KOMUNISTICKOU STRANOU V ROCE 1945 A JEHO DŮSLEDKY

FRANTIŠEK HANZLÍK

The article deals with the constitution of the Interior Ministry after the Second World War. Second part of article is focused on formation of the security forces within the Interior Ministry in the second half of 1945. It shows context and consequences of the Communist Party practice in order to control the Interior Ministry and its subordinate security units until the end of 1945.

Key words: security forces; the Interior Ministry; intelligence agencies; defense intelligence; national committees; government program; the Communist Party.

1. Úvod

V letech 1945–1948 probíhal v poválečném Československu zápas o politickou moc mezi komunistickou stranou a ostatními povolenými politickými stranami. Výchozí situaci pro nastávající zápas rozhodujícím způsobem ovlivňovaly vnější i vnitřní faktory, které vznikly v důsledku končící druhé světové války. Z vnějších faktorů to byla skutečnost, že převážnou část území republiky včetně Prahy osvobodila Rudá armáda. Z vnitřních faktorů to byl především poměr sil v první poválečné vládě a obsah vládního programu, přijatého na prvním zasedání vlády v Košicích dne 5. dubna 1945. Rozdílné představy o realizaci vládního programu mezi komunistickou stranou a ostatními politickými stranami se staly jádrem sporů mezi nimi. Za rozhodující podmínku pro uchopení politické moci považovala komunistická strana ovládnutí mocenských složek státu. Proto své hlavní úsilí po osvobození zaměřila na ovládnutí ministerstva vnitra a jeho bezpečnostních složek. Zároveň se snažila dosáhnout podstatných změn v postupně obnovované armádě. Cílem studie je ukázat jakým způsobem se komunistické straně podařilo do konce roku 1945 ovládnout ministerstvo vnitra a jeho bezpečnostní složky a jaké důsledky měla tato skutečnost pro následující období zápasu o politickou moc v Československu, které skončilo únorem 1948.

2. Proč Košický vládní program neobsahoval ustanovení o ministerstvu vnitra?

Dne 4. dubna 1945 byla prezidentem republiky Edvardem Benešem jmenována v Košicích první poválečná vláda Národní fronty Čechů a Slováků v čele se Zdeňkem Fierlingerem. Poprvé od vzniku samostatného Československa se členy vlády stali také představitelé komunistické strany.

V průběhu moskevských jednání o složení vlády a vládním programu v březnu 1945 prezentovali představitelé jednotlivých politických stran zúčastněných na jednání rozdílné názory na poválečné uspořádání v osvobozené republice. Bylo zřejmé, že lze očekávat tvrdý zápas o politickou moc a o ovládnutí mocenských složek státu. K důležitým funkcím každého státu patří zajištění vnitřní bezpečnosti. Po šesti letech německé okupace území republiky vystupovalo splnění tohoto úkolu před vládou zvláště naléhavě, a to ještě před ukončením války. V každém státě plní tuto úlohu především ministerstvo vnitra a jeho bezpečnostní složky.

Jednotlivé kapitoly vládního programu obsahovaly určitý zámysl řešení hlavních problémů, kterými se bylo nutno zabývat ještě před definitivním osvobozením republiky a v následujícím období. Na rozdíl od podrobného rozpracování úkolů souvisejících s budováním armády (kapitola III.) se vládní program nezabýval otázkou obnovení bezpečnostních složek ministerstva vnitra. Pouze kapitola V. obsahuje ustanovení, že: „*Všechny správní a násilnické orgány a instituce, vytvořené bývalými režimy okupantů a zrádců se zrušují*“¹. Nabízelo se několik možných variant řešení uvedeného problému. Jednou z možností bylo obnovení starého bezpečnostního aparátu (policie, četnictva a dalších složek), který fungoval v období první republiky nebo konstituování zcela nových bezpečnostních složek, případně kombinace obou způsobů.

Absence příslušných ustanovení ve vládním programu byla dána řadou okolností. Komunistická strana pravděpodobně neměla v době přípravy programu k dispozici odborníky schopné tuto část vládního programu připravit v takové formě, aby se nestala předmětem dalších sporů při moskevských jednáních. Jako další alternativa se nabízí úvaha, že vedení komunistické strany kalkulovalo s tím, že se mu podaří obsadit křeslo ministra vnitra členem strany a vzhledem k významnému zastoupení komunistů ve vládě se podaří v následujícím období v tomto resortu získat důležité pozice.² Za potvrzení výše uvedených názorů je možno považovat i fakt, že v původním návrhu Klementa Gottwalda na personální složení vlády z 23. února 1945 figuruje na místě ministra vnitra komunist R. Slánský.³ Vedení KSČ však při moskevských jednáních navrhlo nakonec na funkci ministra vnitra Václava Noska. Ani obsazení funkce ministra vnitra se nestalo předmětem sporů. Václav Nosek působil v průběhu II. světové války v emigraci v Londýně. Byl členem Státní rady. Mnohými členy vedení nekomunistických politických stran, které se účastnily moskevských jednání, i prezidentem E. Benešem, byl považován za osobu přijatelnou na obsazení resortu vnitra.

Problematika konstituování bezpečnostních složek ministerstva vnitra se nestala při moskevských jednáních příčinou sporných jednání zřejmě i proto, že delegace nekomunistických politických stran předpokládaly obnovení těchto složek v předválečné podobě při současné realizaci závěrů vládního programu o jejich očistě od kolaborantů a zrádců.

3. Záměry komunistické strany na ovládnutí bezpečnostních složek v roce 1945

Komunisté, kteří působili za války na území Protektorátu Čechy a Morava, předpokládali, že po osvobození bude rozpuštěna policie a četnictvo a bude vybudována zcela nová struktura bezpečnostních složek ministerstva vnitra. Pokyny vydané ministrem vnitra Václavem Noskem na rozdíl od výše uvedeného názoru obsahovaly stanovisko vedení KSČ, které v té době požadovalo prosadit následujícího řešení:

1. Četnictvo a policii nerozpouštět, ale očistit a ponechat ve výkonu služby, jelikož není zatím možné nahradit je vycvičenými bezpečnostními orgány novými.
2. Podchytit ozbrojenou masu občanstva a snažit se urychleně mladé a vhodné lidi začlenit do bezpečnostní služby.
3. Vytvořit zvláštní pohotovostní jednotky jako zálohu pro pohraničí.⁴

¹ Program prvé domácí vlády republiky, vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Sbírká dokumentů. Praha Ministerstvo informací, Praha 1945, s. 15.

² Každá z politických stran měla ve vládě 3 zástupce. Vzhledem k organizačnímu rozdělení komunistické strany na Komunistickou stranu Československa a Komunistickou stranu Slovenska v době války měli komunisté ve vládě 6 zástupců.

³ Národní archiv (dále NA), fond (dále f.) 100/24, svazek (dále sv.) 172, archivní jednotka (dále a. j.) 1532.

⁴ Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), f. Ministerstvo národní bezpečnosti (dále MNB) 11/4.

Podle vedení komunistické strany „*Bezpečnost v Čechách a na Moravě byla po revoluci postavena před úkol: co počít s bezmála 100 000 ozbrojených občanů, policistů a četníků*“.⁵

V souvislosti s projednáváním programu činnosti ministerstva vnitra se organizací bezpečnostního aparátu zabývalo jednání předsednictva vlády v Košicích dne 12. dubna 1945 a následně jednání 4. schůze vlády dne 17. dubna. Předsednictvo vlády se skládalo z předsedy vlády Zdeňka Fierlingera a pěti náměstků (Klement Gottwald, Viliam Široký, Josef David, Dr. Jan Šrámek a Ján Ursíny). Politické složení předsednictva vlády umožňovalo komunistické straně ve většině případů při projednávání různých otázek prosadit její záměry. Vedle členů komunistické strany K. Gottwalda a V. Širokého našli komunisté jednoznačnou podporu v osobě ministerského předsedy Z. Fierlingera a většinou i v osobě J. Davida, člena národně socialistické strany. J. Šrámek za stranu lidovou a J. Ursíny, představitel Demokratické strany Slovenska, nemohli i přes vyjádření nesouhlasu rozhodnutí předsednictva předkládané vládě podstatným způsobem ovlivnit.

Na návrh ministra vnitra, který schválilo předsednictvo vlády, přijala vláda dokument *Hlavní zásady výstavby nového bezpečnostního aparátu*.⁶ Uvedený dokument obsahoval rozhodnutí vlády o zrušení starých bezpečnostních sborů a jejich nahrazení novou strukturou bezpečnostní služby.

Na místo starého bezpečnostního aparátu měly vzniknout zcela nové složky a to:

- * *Uniformovaný sbor Národní bezpečnostní služby* (pořádková a kriminální služba);
- * *uniformovaný pohotovostní sbor* (pluky Národní bezpečnosti);
- * *neuniformovaný sbor Národní bezpečnostní služby* (státní bezpečnost včetně vnitřního a zahraničního politického zpravodajství);
- * *zvláštní bezpečnostní služba* (ochrana prezidenta, členů vlády, úřadů atd.).

Usnesení vlády zároveň stanovilo, že při výstavbě nových bezpečnostních složek budou přednostně využíváni příslušníci 1. čs. armádního sboru v SSSR a účastníci domácího odboje.⁷

Dne 15. května 1945 oficiálně převzal V. Nosek resort vnitra. Navíc se stal předsedou vládní personální komise, která projednávala obsazení důležitých míst v jednotlivých ministerstvech.

Přesto, že vláda schválila uvedený dokument, nebylo možno v praxi plně zabezpečit jeho realizaci. V polovině dubna roku 1945 byla ještě značná část českých zemí v rukou německých okupantů. Na základě výzev odbojových organizací, národních výborů, politických stran i jiných institucí vznikaly většinou živelně na osvobozeném území různé ozbrojené skupiny. Také jejich struktura, poslání i názvy se podstatně lišily. Od revolučních gard, rudých gard, národní stráž, stráž národní bezpečnosti až po národní milice, obranné stráž a další. Mnohé z nich se svým působením vymykaly původním představám o vytváření přechodných bezpečnostních orgánů národních výborů.

Jejich hlavním úkolem měla být podle možností ochrana majetku, osob, zabránění ničení výrobních i jiných zařízení ustupujícími jednotkami německé armády nebo záškodnickými skupinami, zadržování kolaborantů a zrádců, zajišťování archivních materiálů okupačních úřadů a podobně. Obsah archivních pramenů svědčí o tom, že převážně živelné působení těchto ozbrojených skupin přinášelo vedle pozitivního výsledků také vážné problémy. Jejich činnost většinou nebyla nikým řízena a koordinována. Docházelo k případům exekucí majetku, k rabování, k loupežím, k domovním prohlídkám, ale i k případům vykonání poprav bez vyšetřování a odsouzení

⁵ ABS, f. MNB 11/4.

⁶ *Cesta k lidové bezpečnosti*. In: Sborník dokumentů. Praha: Naše vojsko, 1975, s. 27–29.

⁷ Tamtéž.

i v době po osvobození. V mnohých případech byla motivem jednání samozvaných vykonavatelů „spravedlnosti“ snaha zbavit se nepohodlných svědků, a to i osob, které se závažným způsobem neprovinily.⁸

Vedle živelně vznikajících a nikým neřízených ozbrojených skupin vznikaly další, které podléhaly národním výborům a plnily úkoly podle jejich pokynů a potřeb. Zároveň docházelo k obnovování struktury bezpečnostních složek z období předmnichovské republiky z části příslušníků české protektorátní policie i z bývalých příslušníků, kteří museli policejní složky po 15. březnu 1939 opustit.

Ve snaze zabránit živelnosti a nežádoucím tendencím ve výkonu bezpečnostní služby vydalo ministerstvo vnitra dne 26. května roku 1945 výnos o podřízení všech dočasných ozbrojených skupin *Komisi pro vnitřní národní bezpečnost* (KVNb). Komise vznikla po květnovém povstání z vojenskopolitické komise České národní rady. Dne 22. května potvrdilo ministerstvo vytvoření této komise a stanovilo, že v ní dále budou zastoupeny zemské národní výbory (ZNV), Ústřední rada odborů (ÚRO), revoluční gardy, partyzáni a zástupci ministerstva vnitra. K hlavním úkolům KVNb patřila organizace vnitřní národní bezpečnosti, budování SNB i provádění a řízení očisty bezpečnostních a státních orgánů.⁹ Opatření stanovená výnosem se vzhledem ke složité vnitropolitické situaci, která vznikla bezprostředně po válce, nedařilo realizovat. Proto v červnu 1945 vydalo ministerstvo národní obrany po dohodě s ministerstvem vnitra nařízení o rozpuštění všech dočasných ozbrojených skupin mimo armádu, složky Národní bezpečnosti a starých bezpečnostních orgánů.¹⁰ Ani zmíněné nařízení o rozpuštění ozbrojených skupin se nepodařilo v krátké době realizovat. Na ministerstvo vnitra i ministerstvo národní obrany docházelo ze strany občanů, úřadů a bezpečnostních složek mnoho stížností na jednání, různých ozbrojených skupin, ale i příslušníků armády. Ještě v průběhu měsíce srpna, září a října 1945 docházelo převážně v pohraničí ke zcizování majetku, osobních věcí a k případům fyzického násilí páchaného na obyvatelstvu. Ministerstvo vnitra reagovalo na tuto situaci výnosem ze dne 25. září 1945 *Nepřistojnosti při zajišťování osob*, v němž uvedlo konkrétní případy okrádání zajišťovaných o cenné předměty, vykrádání bytů zajištěných atd. Výnos adresovalo všem stupňům národních výborů a okresním správním komisím (OSK) s nařízením okamžitého sjednání nápravy.¹¹

Ještě počátkem listopadu upozorňovalo ministerstvo vnitra opakovaně podřízené bezpečnostní složky na nutnost splnění výnosu z 3. srpna o likvidaci různých ozbrojených skupin.¹² Vzhledem k tomu, že stále trval stav branné pohotovosti státu, spadalo řešení těchto problémů do kompetence ministra národní obrany. Gen. L. Svoboda nařídil dne 25. září 1945 orgánům obranného zpravodajství v armádě (dále OBZ) a asistenčním oddílům provádění přísných razíí nejméně 3× týdně v oblastech, kde k nepřistojnostem docházelo. Všechny bezpečnostní složky podřídil velení OBZ. Orgány OBZ prováděly přísné kontroly totožnosti a osoby, které se dopouštěly nezákonností, popřípadě neoprávněně nosily vojenské uniformy, byly zadrženy a po vyše-

⁸ O řadě konkrétních případů najdeme fakta v archivních pramenech Vojenský ústřední archiv–Vojenský historický archiv (dále VÚA–VHA), ministerstvo národní obrany (dále MNO), politický kabinet (dále PK), číslo jednací (dále č. j.) 12 311, 12 289. ABS, fondy 304–226–1, 310–24–3 VII–1945, 310–24–4 VIII1945, 310–24–5 IX – 1945 atd. Také v publikacích: HEJL, V.: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha 1990; HORA, O.: *Svědectví o puči*. Díl. I. Praha 1991. *Vojenské dějiny Československa*. Díl. V., Praha 1989, s. 81. Rudé právo 24. května 1945.

⁹ ABS, f. 304–32–3, Výnos MNO č. j. 2979, III/3 odděl. 45 z 13. 6. 1945 a také Výnos MV č. 3700–2/8–45–V/5 z 3. 8. 1945 o úplné likvidaci zbytku revolučních gard, partyzánských jednotek a jiných ozbrojených skupin, které svémocně zasahovaly do bezpečnostní služby.

¹¹ ABS, f. 310–24–5 IX 1945. Výnos MV č. Z/1–137 89/45–9 ze dne 25. září 1945.

¹² ABS, f. 310–24–7 IX–1945, Výnos MV č. Z/XI–27853/45, ze 7. listopadu 1945 „Partyzánská činnost“ – upozornění na nutnost splnění výnosu z 3. 8. 1945.

tření předány k potrestání polním soudům. Při plnění tohoto úkolu se však často dopouštěli nezákonného jednání i příslušníci OBZ.¹³

4. Realizace plánu komunistů na ovládnutí bezpečnostních složek ministerstva vnitra v druhé polovině roku 1945

Souběžně s řešením uvedených problémů připravovalo ministerstvo vnitra realizaci rozhodnutí vlády o vytvoření nových bezpečnostních sborů. Cílem komunistické strany po osvobození bylo ovládnout klíčové pozice ve formujícím se Sboru národní bezpečnosti, v pohotovostních plucích Národní bezpečnosti a ve všech stupních národních výborů. Jednoznačnou prioritou se stalo úplné ovládnutí všech zpravodajských složek – armádních i ministerstva vnitra. Do konce války se podařilo komunistům plně ovládnout armádní obranné zpravodajství, v jehož čele stál od ledna 1945 Bedřich Reicin.¹⁴ Přednostou 2. oddělení hlavního štábu ministerstva národní obrany se stal na základě rozhodnutí vlády v Košicích na návrh Gustáva Husáka člen Komunistické strany Slovenska pplk. JUDr. Anton Rašla, a to přesto, že v oddělení působilo několik významných osobností zpravodajské služby včetně generála Karla Palečka.¹⁵ Hlavní úsilí komunistické strany proto po osvobození směřovalo k ovládnutí zpravodajských složek ministerstva vnitra.

Dne 30. června 1945 vydalo ministerstvo vnitra podrobný výnos o organizaci Sboru národní bezpečnosti. Vedle organizační struktury obsahoval výnos také ustanovení o přidělení četnictva, uniformované státní policie i obecné výkonné policie k SNB. Výnos se odvolával na připravovaný dekret prezidenta republiky o vnitřní národní bezpečnosti, který však nakonec nebyl vydán.¹⁶ Část II. odst. 2 výnosu potvrzovala záměr přednostního využití příslušníků partyzánských jednotek a osob, které se vrátily z koncentračních táborů, při formování SNB.¹⁷

Obsah výnosu ministerstva vnitra o organizaci Sboru národní bezpečnosti znamenal fakticky prosazení záměru na zrušení starých bezpečnostních složek. Jeho praktická realizace ovlivnila pokračování zápasu o získání rozhodujícího vlivu v bezpečnostních složkách mezi hlavními politickými silami ve společnosti. Stejně jako v případě armády nebylo možno vytvořit zcela nový SNB bez využití mnohých příslušníků bezpečnostního aparátu předmnichovské republiky.

Jako zcela nové útvary SNB byly formovány pohotovostní pluky národní bezpečnosti. Dne 18. května roku 1945 vydala KVNB rozkaz mjr. děl. Oldřichu Kryštofovi ke zformování 1. pluku NB.¹⁸ Doplnění pohotovostních pluků probíhalo na základě doporučení KVNB ze dne 23. května převážně z řad příslušníků revolučních gard, partyzánů, důstojníků 1. čs. armádního sboru v SSSR a příslušníků pražské revoluční skupiny – Zpravodajské brigády. Příslušníky

¹³ ABS, f. 304–226–1.

¹⁴ VÚA – VHA, f. SSSR IV. 1. čs. armádní sbor v SSSR, A 4/4/14, Důvěrný rozkaz č. 1, čl. 1 ze dne 7. ledna 1945.

¹⁵ RAŠLA, A. – ŽABKAY, E.: *Proces s dr. Tisom*. Bratislava 1990, s. 19.

¹⁶ Dekret prezidenta republiky o národní bezpečnosti byl zpracován a vládou projednán se Slovenskou národní radou, která s jeho obsahem vyjádřila souhlas. Dekret byl velmi stručný. Obsahoval 13 paragrafů. V § 4 potvrzoval působnost dosavadních státních policejních úřadů (policejních ředitelství) v Praze, v Kladně, v Plzni, v Českých Budějovicích, v Hradci Králové, v Náchodě, v Jihlavě, v Brně, v Olomouci a v Moravské Ostravě. V § 8 ukládal přednostní využití příslušníků partyzánských jednotek, příslušníků československého zahraničního vojska a osob, které se vrátily z koncentračních táborů při formování SNB. Neobsahoval ustanovení o pohotovostních plucích NB, o Zemských odborech bezpečnosti II. Úkoly politického zpravodajství vymezoval stručně Oddíl 2 v § 12. ABS, f. MNB 11/9.

¹⁷ *Cesta k lidové bezpečnosti*. In: Sborník dokumentů. Praha: Naše vojsko, 1975, Výnos MV č. j. 3700–26/6–45–V/4 z 30. 6. 1945.

¹⁸ Blíže k formování pohotovostních pluků NB: HEJL, V.: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha 1990, s. 32; HORA, O.: *Svědectví o puči*. Díl. I. Praha 1991, s. 142–144.

Zpravodajské brigády, převážně důstojníky v záloze, zařazovalo velení SNB také na jednotlivé velitelské stupně až do konce roku 1945.

V létě roku 1945 bylo převeleno ke službě k pohotovostnímu pluku 1. NB 24 důstojníků a 3 rotmistři. K Zemskému velitelství SNB v Čechách bylo převeleno 13 důstojníků a 2 rotmistři z armády a 7 důstojníků ze Zpravodajské brigády.¹⁹

Teprve 29. června 1945 vydal ministr vnitra výnos *Organizace ministerstva vnitra*, který obsahoval organizační strukturu ministerstva vnitra.²⁰ Důležitou bezpečnostní složkou se stala zpravodajská služba ministerstva vnitra. Odbor pro politické zpravodajství Z vznikl na základě výnosu ministerstva vnitra z 25. května 1945.²¹ Přednostou odboru se stal zkušený zpravodajský důstojník plk. Josef Bártík. Všechny ostatní významné funkce tohoto odboru obsadili členové KSČ. Zástupcem přednosty odboru se stal dr. Zdeněk Toman. Přednostou nejdůležitějšího oddělení – obranného zpravodajství jmenoval ministr vnitra Nosek spolupracovníka šéfa OBZ B. Reicina kpt. Bedřicha Pokorného. Odbor Z a zejména jeho oddělení obranného zpravodajství i oddělení agenturní a pátrací měly značný podíl na realizaci personálních změn v ministerstvu vnitra ve prospěch KSČ. V červenci 1945 čítal odbor pro politické zpravodajství 73 osob.²²

V létě roku 1945 vznikají v rámci komunistické strany orgány, jejichž hlavním úkolem bylo zajistit obsazení důležitých pozic v bezpečnostních složkách a získávat informace důležité pro rozhodování komunistů v důležitých vládních a hospodářských funkcích. První z nich bylo evidenční oddělení ústředního sekretariátu komunistické strany, které bylo běžně komunisty označováno jako zpravodajská služba strany. Do jeho čela byl 10. června 1945 jmenován Karel Šváb. V materiálech Kolderovy komise, která v roce 1963 přešetřovala nezákonnosti z 50. let, se k činnosti tohoto oddělení uvádí: „*Toto oddělení bylo prakticky zpravodajskou službou strany. Při plnění svých úkolů využívalo některé složky státní bezpečnosti, které byly pod plným vlivem strany a obsazeny výhradně komunisty. Jednalo se zejména o ZOB II ve Washingtonově ulici a o jeho podřízenou složku OZO Praha v Bartolomějské ulici. Karel Šváb ukládal úkoly těmto složkám prostřednictvím komunistů ve velitelských funkcích nebo i přímo jednotlivým pracovníkům. Úkoly spočívaly především ve shromažďování a předávání poznatků o činnosti a záměrech reakčních politických stran.*“²³ Evidenční oddělení dávalo úkoly všem zpravodajským službám ministerstva vnitra i vojenským. Stalo se centrálou, ve které se shromažďovaly a posuzovaly informace dodané všemi zpravodajskými službami. Následně byly dávány k dispozici nejvyšším funkcionářům komunistické strany (K. Gottwald, R. Slánský) a všem dalším funkcionářům, pro které byly využitelné v jejich funkcích. Současně vznikl zpravodajský poradní sbor, jehož členy se stali Karel Šváb, Bedřich Pokorný, Štěpán Plaček a Jindřich Veselý.²⁴ Jednání této skupiny se později zúčastňovali i přednosta ZOB II. Emil Hršel, Karel Vaš, který působil jako zástupce B. Reicina a plk. gšt. Karel Hanus, který nastoupil po pplk. JUDr. A. Rašlovi na funkci přednosty 2. oddělení hlavního štábu ministerstva národní obrany.

V červnu 1945 byla ústředním sekretariátem komunistické strany jmenována také Bezpečnostní komise ÚV KSČ. Jejím předsedou se stal interbrigadista Josef Pavel. Dalšími členy komise byli jmenováni Karel Šváb, Bedřich Reicin, Zdeněk Toman, Jindřich Veselý a Štěpán

¹⁹ ABS, f. 304–226–2.

²⁰ ABS, f. 304–47–1.

²¹ ABS, f. A 14, inv. č. 163, č. j. Z–98/1945 ze dne 25. 5. 1945. Jiný výnos MV č. Z – 98/1945 o zřízení Odboru pro politické zpravodajství nese datum 7. července 1945. ABS, fond 304–47–1.

²² ABS, f. 304–47–1.

²³ NA, Komise I., sv. 12, a. j. 202.

²⁴ Žádost Karla Vaše o obnovu soudního řízení. HANZLÍK, F. – POSPÍŠIL, JAR. – POSPÍŠIL JAN.: *Sluha dvou pánů*. Vizovice 1999, s. 290.

Plaček. Jednání komise probíhala převážně v soukromých bytech jmenovaných. Jeden z mála dochovaných zápisů jednání komise do roku 1948 pochází ze dne 21. června 1945.²⁵

Již v průběhu léta roku 1945 se plně projevil důsledek toho, že se KSČ podařilo na ministerstvu vnitra obsadit důležité pozice. Formálně o obsazení klíčových míst v nově formovaném bezpečnostním aparátu rozhodoval buď přímo ministr vnitra Václav Nosek, nebo na základě jeho návrhu po projednání v personální komisi vlády, vláda, popřípadě prezident republiky. Prakticky proces obsazování klíčových míst v ministerstvu vnitra a bezpečnostních složkách probíhal zcela jinak. Nejdříve projednával V. Nosek návrhy s vedením KSČ a se členy bezpečnostní komise, případně ve zpravodajském poradním sboru. Na ministerstvu vnitra pracovala také základní organizace KSČ, kterou přímo řídil Ústřední sekretariát KSČ. Její usnesení byly pro V. Noska závazné. V létě roku 1945 se konaly tři schůze ZO KSČ na MV. První schůze se zúčastnili K. Šváb, J. Veselý, B. Pokorný, Z. Toman, Glanz, G. Spurný a E. Polák. Společně přijali usnesení o tom, kdo musí bezpodmínečně z ministerstva odejít.²⁶ Záznam o schůzi, který není datován, obsahuje také přesný přehled požadavků osob (členů KSČ) pro potřeby doplnění ministerstva po jednotlivých odborech. Na další schůzi základní organizace dne 25. srpna 1945 její členové opět projednávali situaci na ministerstvu vnitra. Bylo konstatováno, že je neuspokojivá proto, že na ministerstvu pracovalo v srpnu „pouze“ 30 komunistů. V přijatém usnesení účastníci schůze vytyčili úkol v nejbližší době doplnit ministerstvo minimálně o dalších 50 členů KSČ. Nejvíce členů KSČ zatím pracovalo v sekretariátu ministra vnitra v úseku, který řídil národní výbory a v odboru pro politické zpravodajství Z.²⁷

Na zmíněné schůzi projednávali její účastníci také problém obsazení místa vedoucího zpravodajského odboru plk. Josefem Bártíkem. Proběhla rozporuplná diskuse, v níž bylo konstatováno, že je sice zpravodajským odborníkem, ale že komunisté nemají přístup ke všem informacím, ale pouze k „přefiltrovaným“. Urychlené provedení změn na ministerstvu vnitra v duchu výše uvedených záměrů znova důrazně urgoval K. Šváb na schůzi komunistů ministerstva dne 27. srpna 1945.²⁸

Průběh doplňování bezpečnostních složek novými příslušníky je výstižně charakterizován v publikaci *Vojenské dějiny Československa*, kde se uvádí: „*V tomto období se na posílení Bezpečnosti významně podílely organizace KSČ a orgány, které do ní vysílaly své osvědčené politické pracovníky, partyzány, politické vězňe a ilegální pracovníky. Ve všech oblastech republiky byl zahájen rozsáhlý nábor nových mladých příslušníků Bezpečnosti, kteří byli okamžitě zařazováni k výkonu služby.*“²⁹

Dne 21. srpna 1945 rozhodlo ministerstvo vnitra o zrušení Komise pro vnitřní národní bezpečnost. Zároveň rozhodlo o vytvoření Zemských odborů bezpečnosti (ZOB), které se staly součástí Zemských národních výborů. Přijetím uvedeného opatření se bezpečnostní složky dostaly do dvojího podřízení, a to jak ministerstvu, tak i národním výborům. I když v literatuře i v některých dokumentech je uváděno datum rozhodnutí o zřízení ZOB 21. srpna 1945, je pravděpodobné, že jejich formování probíhalo již dříve. Například dokument Zemského národního výboru v Praze *Návrh organizace vnitřní národní bezpečnosti v Čechách* je datován dnem 14. srpna 1945.³⁰ Podle výnosu ministerstva vnitra z 21. srpna 1945 měly být v rámci ZOB vytvořeny

²⁵ NA, f. Pillerova komise, k. 16B.

²⁶ NA, f. 100/1, sv. 42, a. j. 307.

²⁷ NA, f. 100/1, sv. 42, a. j. 307.

²⁸ NA, f. 100/1, sv. 42, a. j. 307.

²⁹ *Vojenské dějiny Československa*. Díl. V. Praha 1989, s. 81.

³⁰ ABS, f. 304-47-1.

následující složky: Zemské velitelství SNB, zemská úřadovna StB, zemská kriminální úřadovna, zemské oddělení bezpečnosti II – zpravodajská složka i další oddělení. Složení jednotlivých ZOB u ZNV v Praze, v Brně i v Ostravě se lišilo. Výše uvedené základní složky však byly postupně vytvořeny u všech ZOB. Např. v Brně nesl v průběhu roku 1945 ZOB označení *Odbor ZNV II. – bezpečnostní* s následujícími odděleními: II/5 – veřejná bezpečnost, II/6 – věci policejní a spolkové, II/6 a) – oddělení evakuační, II/7 – věci vojenské, II/8 - ochrana práce a II/9 – věci ústavní, volby, sčítání lidu. Ke změně jeho složení došlo až k 22. 4. 1946. Jeho strukturu tvořily oddělení: II/11 – státní bezpečnost, II/12 – věci policejní a spolkové, II/13 – oddělení evakuační a II/14 – věci vojenské.³¹

Struktura i kompetence jednotlivých ZOB se však v průběhu následujícího období měnily v důsledku reorganizací ZNV (např. po volbách v roce 1946 atd.)

Z hlediska zápasu o získání podílu na politické moci v následujícím období sehrávaly významnou úlohu především složky StB a ZOB II. V létě a na podzim roku 1945 dochází k urychlenému přednostnímu formování především složky ZOB II. Struktura ZOB II. obsahovala oddělení:

- politického zpravodajství (PZ)
- obranného zpravodajství (OZ)
- hospodářského zpravodajství (HZ)
- pomocné oddělení a referáty

Prakticky všichni příslušníci ZOB II. byli členy KSČ nebo s touto stranou sympatizovali. Z hlediska KSČ byla zpravodajská služba představovaná příslušníky ZOB II. vedle pohotovostních pluků NB považována za nejspolehlivější složku předúnorového bezpečnostního aparátu.³² Příslušníci ZOB II. se rekrutovali především z bývalých příslušníků 1. čs. armádního sboru, ze Zpravodajské brigády a z účastníků odboje.

Důležitou úlohu při formování ZOB II. sehrálo OBZ. Především při vytváření organizační struktury a při prověřování jeho příslušníků. Také ZOB II. byly formálně ve dvojí podřízenosti – národním výborům a ministerstvu vnitra. Prakticky však podléhaly pouze Odboru pro politické zpravodajství Z ministerstva vnitra.

Obsah činnosti ZOB II. byl téměř totožný s činností OBZ (mimo armádu). Postupně příslušníci ZOB II. plnili převážnou část úkolů ve prospěch OBZ, i když formálně byli podřízeni odboru Z ministerstva vnitra. V době svého vzniku se ZOB II. podílely na odhalování kolaborantů a zrádců z období protektorátu. Současně plnily úkoly ve prospěch komunistické strany. Svědčí o tom i výpovědi příslušníků ZOB II. z padesátých a šedesátých let. V Praze měly jednotlivé skupiny ZOB II. přiděleny jednotlivé části, ve kterých vytvářely sítě důvěrníků v civilních objektech i v závodech. Konspirativní úřadovny měli většinou na sekretariátech okresních výborů KSČ. Jeden z příslušníků ZOB II., který později působil ve Státní bezpečnosti, uvedl: „*Mimo to jsme měli za úkol navštěvovat uzavřené schůze Nár. soc., Soc. dem. a Lidovců a o průběhu těchto schůzí a o obsahu jejich jednání vypracovávat zprávy.*“³³ Od léta roku 1945 všechny tajné služby ovládané komunisty nasazovaly členy i nečleny KSČ do ostatních politických stran. Komunistům zůstalo členství v KSČ zachováno, ostatním bylo naopak slíbeno. Do jiných politických stran vysílaly své členy také orgány KSČ na různých stupních, od ústředního výboru až po okresní výbory. Až do února 1948 získávalo vedení komunistické strany cestou nasazených spolupra-

³¹ Moravský zemský archiv (MZA) v Brně, f. B 280, ZNV Presidium, s. 5.

³² NA, f. 100/1, sv. 42, a. j. 307.

³³ ABS, f. ZV 121. Výpověď Vojtěcha Kozla ze dne 17. ledna 1963.

covníků podrobné zprávy o činnosti a situaci v ostatních politických stranách. Určitý problém spočíval v tom, že vysílání spolupracovníků do ostatních politických stran jednotlivými zpravodajskými službami i orgány KSC nikdo nekoordinoval. Po únoru 1948 kritizoval Karel Šváb, který stál v čele evidenčního oddělení, generálního tajemníka komunistické strany Rudolfa Slánského. Ve svém vyjádření z roku 1952 uvádí: „*Stejně tak nedovolil odstranit zmatek a zavést pořádek do praxe vysílání členů strany do jiných politických stran buď za tím účelem, aby tam tajně získávali důvěrné zprávy nebo prosazovali politiku NF.*“³⁴

Od podzimu 1945 v práci ZOB II. ustupovala do pozadí problematika týkající se kolaborantů a zrádců. Hlavní úsilí směřovalo proti politickým protivníkům komunistů. „*V pozdější době, asi ke konci roku 1945 se ZOB II. začal přeorientovávat na politické zpravodajství (na příkl. před volbami 1946 se obstarával pol. materiál, který mohl v očích voličů zdiskreditovat všechny pol. protivníky). Současně se začalo pracovat agenturně a pronikat do reakčních pol. stran.*“, uvádí další z bývalých příslušníků ZOB II.³⁵

Odbor pro politické zpravodajství ministerstva vnitra postupně cestou ZOB II. rozšiřoval svoji působnost do všech oblastí života společnosti. Vydával výnosy a nařízení pro všechny bezpečnostní složky ministerstva vnitra, včetně SNB i přesto, že v organizační struktuře ministerstva vnitra existoval odbor VI. – veřejná bezpečnost, jehož součástí bylo také Hlavní velitelství SNB.

Zemské odbory bezpečnosti od podzimu roku 1945 vytvářely agenturní síť stejně jako OBZ. Výnosem ministerstva vnitra, odboru Z, ze dne 29. října 1945 bylo všem zpravodajským orgánům nařízeno neprodleně vytvořit síť informátorů a důvěrníků určené ke zpravodajskému střežení zestátněných podniků.³⁶

Zpravodajské složky ministerstva vnitra, reprezentované odborem Z pro politické zpravodajství a příslušníky ZOB II., zaujímaly od počátku své existence výsadní postavení. Příslušníci ostatních složek ministerstva vnitra byli na základě jejich požadavků povinni plnit úkoly v jejich prospěch a neprodleně oznamovat jakékoliv případy státobezpečnostní povahy, s nimiž se ve službě i mimo ni setkali. To se týkalo i pátrání po písemnostech a archivech německých a okupačních úřadů. Nařízení pátrat po uvedených písemnostech vydalo MV celému aparátu NV, ostatním úřadům a bezpečnostním složkám. Při nalezení jakýchkoliv písemností musel být proveden jejich soupis, zapečetění a předání zpravodajským orgánům k analýze. Zároveň musel být jejich nález hlášen přímo na MV odboru pro politické zpravodajství.³⁷ Důležité archivní materiály týkající se československých občanů předávaly armádnímu obrannému zpravodajství a odboru pro politické zpravodajství ministerstva vnitra sovětské zpravodajské služby. Šlo o archivní materiály abwehru, gestapa a dalších okupačních bezpečnostních složek, které byly objeveny v Německu a v Rakousku. Touto cestou se do rukou odboru Z i OBZ dostávalo množství informací, které v letech 1945–1948 využívaly tyto tajné služby a vedení KSC různým způsobem v zájmu uchopení politické moci.

V druhé polovině roku 1945 docházelo často ke kompetenčním sporům mezi jednotlivými bezpečnostními složkami ministerstva vnitra i armády. Příslušníci SNB prováděli na základě požadavků zpravodajských orgánů zatýkání podezřelých osob, osobní a domovní prohlídky, zabavování věcí i další úkony. Za případné omyly a zatčení nevinných osob byli však bráni k zodpovědnosti příslušníci SNB. To vyvolávalo mnohé konfliktní situace, z nichž některé muselo řešit i ministerstvo vnitra.

³⁴ ABS, f. MNB 11/1.

³⁵ ABS, f. ZV 120–1. Výpověď npor. Josefa Kokty z roku 1963. Přesné datum neuvedeno.

³⁶ ABS, f. 310–24–6 X–1945. Výnos MV č. Z/I–30289/1945–0

³⁷ ABS, f. 310–24–5.

Dne 8. října 1945 vydal Odbor pro politické zpravodajství ministerstva vnitra výnos adresovaný všem ZNV, ONV, OSK, HV SNB a ZV SNB s názvem: *Kompetence národních výborů v záležitostech SNB a politického zpravodajství*. V něm na jedné straně ministerstvo vnitra upozorňovalo národní výbory všech stupňů na právo dávat úkoly, které spadají podle předpisů do jejich kompetence bezpečnostnímu aparátu. Na druhé straně obsahoval výnos důrazné upozornění, že národní výbory nemají právo zasahovat do věcí personálních. O záležitostech státně bezpečnostních mohl být uvědoměn jen předseda NV a bezpečnostní referent, a to pouze tehdy, týkal-li se případ přímo NV. V případech řešení protistátní činnosti, a sledování ilegálních skupin mohly být uvědomněny pouze zpravodajské orgány. Jakékoliv informace z této oblasti byly považovány za tajné.³⁸

Odbor pro politické zpravodajství vydával výnosy podepsané většinou přednostou 1. oddělení – obranného zpravodajství kpt. B. Pokorným. Striktní úkoly a nařízení vydával odbor pro politické zpravodajství všem institucím, podřízeným ministerstvu vnitra – národním výborům všech stupňů, SNB, bezpečnostním referentům národních výborů a od listopadu 1945 i oddělením StB.

K nim patřil i výnos ze 7. listopadu 1945 *Účast sboru národní bezpečnosti při zajišťování osob pro politické delikty* a výnos *Obrana bezpečnosti země (OBZ) - spolupráce*. První z nich obsahoval kritiku složek SNB a bezpečnostních referentů za liknavý postup při zatýkání kolaborantů a zrádců. Na závěr výnosu se říká: „*Jednání proti tomuto výnosu bude stíháno jako vyloužený akt sabotáže...a dále...proti viníkům bude postupováno s největší tvrdostí a bezohledností*“³⁹.

Obsahem druhého výnosu bylo řešení kompetenčních sporů mezi OBZ, SNB, StB a orgány politického zpravodajství Z. Zdůrazňoval nutnost úzké spolupráce uvedených složek a obsahoval i nařízení, že všechny orgány SNB, StB a politického zpravodajství musí uvědomit OBZ o každém případě spadajícím do oboru státní bezpečnosti a politického zpravodajství. Podobných výnosů vydal odbor pro politické zpravodajství MV v průběhu podzimu 1945 ještě celou řadu.

Poněkud odlišná situace než u ZOB II. se vytvořila při formování struktury StB. Vzhledem k nedostatku potřebného počtu kvalifikovaných osob, nejasnostem ohledně kompetencí StB a úsilí, jež věnovalo ministerstvo vnitra formování ZOB II. a pohotovostních pluků NB, nebyla výstavba StB v centru jeho pozornosti. Z těchto důvodů se již do konce roku 1945 nepodařilo vytvořit plně akceschopnou organizační strukturu StB. Svědčí o tom fakt, že zemská ústředna StB vydala výnos o organizaci StB až 22. listopadu 1945.⁴⁰ Výstavbě StB věnovalo ministerstvo vnitra pozornost až od počátku roku 1946, tedy v době, kdy již byly zformovány pluky NB, ZOB II. a fungovala struktura SNB od Hlavního velitelství SNB, přes zemská, okresní velitelství až po stanice SNB v obcích.

Oproti komunistům měly ostatní strany velmi omezenou možnost jakýmkoliv způsobem ovlivnit personální složení ministerstva i bezpečnostních složek. Pouze ve výjimečných případech zastávali některé z významnějších míst na ministerstvu vnitra členové jiných politických stran než KSČ. Bezprostředně po skončení války se většina vysokých úředníků ministerstva rekrutovala z těch, kdo zastávali tyto funkce v období první republiky. Podle tehdy platných zákonů nesměli být členy politických stran. Za použití různých metod a prostředků byli V. Noskem postupně odvoláváni z funkcí a nahrazováni komunisty, případně úředníky loajálními KSČ. Poměr sil v předsednictvu vlády a ve vládě samotné neumožňoval představitelům demokratických politických stran zabránit postupnému ovládnutí ministerstva vnitra a bezpečnostních slo-

³⁸ ABS, f. 310–24–6.

³⁹ ABS, f. 310–24–7.

⁴⁰ ABS, f. 302–538–3, Výnos zemské ústředny StB č. 105–45 dův. o zřízení a organizaci složky StB v Čechách.

žek komunistickou stranou. I když si mnozí vedoucí činitelé národně socialistické strany a strany lidové uvědomovali nebezpečí plynoucí z postupného ovládnutí ministerstva vnitra a jemu podřízených složek komunisty, nebyli schopni za stávající situace danému vývoji čelit, a to z několika důvodů:

- * V této době neexistovala žádná legislativní norma, která by stanovovala rámec činnosti a kompetence bezpečnostních složek – avizovaný dekret prezidenta republiky nakonec nebyl vydán;
- * od května do srpna roku 1945 byla činnost bezpečnostních složek řízena na základě výnosů ministerstva vnitra, respektive ministra V. Noska podle jeho uvážení v rozporu s vládním nařízením z května 1945. Jejich právoplatnost byla potvrzena zpětně až vládním nařízením č. 44 ze dne 7. srpna 1945;
- * komunisté na ministerstvu vnitra využívali v této době služeb OBZ k získání kompromitujících informací na osoby zastávající významné funkce na ministerstvu, v národních výborech a v dalších institucích, které byly ministerstvu vnitra podřízeny. S OBZ úzce spolupracovalo 1. oddělení odboru Z ministerstva vnitra – obranné, pod vedením kpt. B. Pokorného;
- * na významná místa v ministerstvu vnitra a v dalších bezpečnostních složkách byli zařazováni většinou komunisté, ale i nestraníci s KSČ sympatizující – aktivní účastníci odboje, bývalí vězňové nacistických koncentračních táborů a důstojníci čs. zahraničních jednotek převážně z řad 1. čs. armádního sboru v SSSR, proti nimž většinou nebylo námitek (mimo skutečnosti že byli členy KSČ);
- * podle platných předpisů nebylo možno zjišťovat členství příslušníků bezpečnostních složek k politickým stranám. Proto bylo pro představitele nekomunistických stran velmi obtížné, neli nemožné, prokázat, že téměř všechny klíčové pozice jsou obsazovány členy KSČ;
- * v této době ještě neexistoval parlament, na jehož půdě by bylo možno určité problémy řešit a seznámit s nimi i širokou veřejnost.

5. Závěr

Do konce roku 1945 byla vytvořena organizační struktura bezpečnostních složek ministerstva vnitra. Vznikl bezpečnostní sbor, který se výrazně lišil od bezpečnostního aparátu předmnichovské republiky a to jak z hlediska struktury, tak i z hlediska personálního složení i početních stavů. Ke dni 29. září 1938 sloužilo u bezpečnostních složek ministerstva vnitra 20 032 osob. V listopadu 1945 čítaly bezpečnostní složky již 32 027 osob.⁴¹

Zápas o charakter a složení nového bezpečnostního aparátu mezi hlavními politickými silami v Československu vyzněl v roce 1945 jednoznačně ve prospěch komunistické strany. Po obsazení klíčových pozic na ministerstvu vnitra se jí podařilo obsadit významné pozice také ve všech podřízených složkách. Doménou KSČ se stal Odbor pro politické zpravodajství Z, zpravodajská služba, reprezentovaná ZOB II. a pohotovostní pluky NB. Významné pozice získali komunisté na Zemských velitelstvích SNB i na nižších stupních. Pouze složka kriminální služby se nestala objektem politického zápasu o její ovládnutí. Hlavní důvod vycházel ze skutečnosti, že řešila případy obecné kriminality. Navíc nebylo možno nahradit zkušené kriminalisty bez závažných důsledků pro akceschopnost této služby.

Pozice nekomunistických stran v bezpečnostních složkách byly zanedbatelné. Na ministerstvu vnitra zůstali na významných místech pouze ve výjimečných případech jednotlivci, členové

⁴¹ *Vývoj sboru národní bezpečnosti a vojsk Ministerstva vnitra v letech 1948–1960*. FMNO, Praha 1978, studie – příloha IV. Stejně údaje uvádí také HEJL, V.: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha 1990, s. 33.

nekomunistických stran, které jako zkušené a potřebné odborníky nemohl dosud ministr vnitra vyměnit. Ti se stali zdrojem informací o poměrech v ministerstvu vnitra i v podřízených složkách především pro vedení strany národně socialistické.⁴²

Do vzniku Prozatímního národního shromáždění (PNS) 28. října 1945 fakticky neexistovala parlamentní kontrola výkonné moci a tím i kontrola výkonu bezpečnostní služby v osvobozené republice. Již na prvních zasedáních PNS se na pořad jednání dostal problém situace a stavu v ministerstvu vnitra a v bezpečnostních složkách. Dne 21. listopadu 1945 přednesl v parlamentu k tomuto problému, na základě informací získaných svými příznivci na ministerstvu vnitra, projev poslanec národně socialistické strany Ota Hora. Projev sice vyvolal v parlamentu i na veřejnosti značný ohlas, ale jeho praktické důsledky nebyly žádné. Navíc i podle vyjádření O. Hory bylo zřejmé, že s obsahem jeho projevu byli dopředu seznámeni vedoucí činitelé KSČ.⁴³ Tato epizoda byla příznačná pro řešení problémů v ministerstvu vnitra a v bezpečnostních složkách i v následujícím období.

K 31. 12. 1945 byl na základě nařízení vlády ukončen stav branné pohotovosti státu. Život společnosti se do zcela normálních kolejí zatím nevrátil. Vedle řešení problémů souvisejících s odstraňováním následků války ve všech oblastech života společnosti pokračoval mezi hlavními politickými silami zápas o prohloubení jejich vlivu v mocenské sféře. V tomto procesu sehrávaly stále důležitější úlohu bezpečnostní složky ministerstva vnitra a OBZ.

prof. PhDr. František Hanzlík, CSc.
Katedra vojenského umění
Fakulta vojenského leadershipu
Kounicova 65
662 10 Brno

⁴² Tyto skutečnosti uvádí ve svých pracích autoři DRTINA, P.: *Československo můj osud*. Svazek II., kniha 1. Praha 1992, s. 114 a 138; HORA, O.: *Svědectví o puči*. Díl. I. Praha 1991, s. 138.

⁴³ HORA, O.: *Svědectví o puči*. Díl. I. Praha 1991, s. 161–162.